

Mr. Boris Vilde'le
austraal
Kõigepäeva.

G. RÄNK

MATERIAALNE PEKO

ÄRATRÜKK
EESTI RAHVA MUUSEUMI AASTARAAMATUST IX—X

TARTU 1934

MATERIAALNE PEKO.

Setu ebajumala Peko üle on tänini ilmunud mitmeid kirjutisi, olgu siis üksikkäsitlustena või materjalina mõningais laiaulatuslikumais uurimisis. Kõik need kirjutised on aga peamiselt puudutanud Peko vaimset palet, sellega liituvaid uskumusi ja kombeid, ilma et reaalne jumalakuju ise rahuldavat selgitust oleks saanud. Kõikide tunnuste järgi aga pole Peko probleem — mis põhjamaade uurijate hulgas on saanud üheks vaidlusealuseks küsimuseks — veel lõplikult lahendatud, nii et materjalide lisandumine uute andmetega tohiks olla tarvilik. Seda nõuet silmas pidades ongi käesolevasse ülevaatesse püütud koondada kõik oluline, mis puudutab nimelt Peko-jumaluse seni võrdlemisi tagaplaanile jäetud materiaalsel poolt. Teiseks on katsutud olemasolevate andmete põhjal luua ülevaade Peko maisest levikualast Setumaal ühes väliste paralleelide esitamisega. Algallikana on seejuures kasustatud peamiselt Eesti Rahvaluule Arhiivi rikkalikke kogusid ja selle kõrval ka algupäraseid trükitud kirjeldusi.

Tõuke materiaalse Peko selgitamiseks on andnud õnnelik juhus, mis võimaldas 1933. aasta augustikuus ERM-le omandada Setumaalt Peko kuju. Juba selle kuju ehtsuse määramine ja kataloogimiseks tarvisminevad lisaandmed on ise kirjutanud ette küsimuse lähema selgitamise tarbe, rääkimata laialdasemast huvist haruldase eseme vastu.

ERM-le omandatud Peko kuju on pärit Setumaalt Merimäe vallast, Krantsova asundusest; tehtud aga arvatavasti samas naabruses asuvas Krantsova külas, kuju viimase peremehe, 78-aastase setu Audakim Aida sünnitalus. Tähendatud setu vanamees on jumalakuju toonud kaasa oma isatalust umbes 7 aastat tagasi uuele asunduskohale asudes. Asjaomase jutu järgi olevat kuju isa mälestuseks jäänud talu aita viljasalve, kus ka isa teda olevat hoidnud. Ainult siis, kui salved on olnud kuhjaga vilja täis, tõstetud Peko mõnikord ka põrandale aidanurka. Peale asundustallu kolimist ole-

vat kuju hoitud esialgu rehes ja rehetoas, kuid hiljemini, kui ehitatud aidad, siis jällegi seal, viljasalves. Nii kaugele kui Audakim Aida ütleb oma mälestuse tagasi ulatuvat, ei olevat selle kujuga ühenduses peetud mingeid pidustusi ega olevat sellega seotud mingeid erilisi kombeid. Küsimusele, milleks Pekot hoiti, oli ainuke

Pilt 1. Peko eestvaates.

Pilt 2. Peko külgvaates.

ERM, A 387:64 Setumaa.

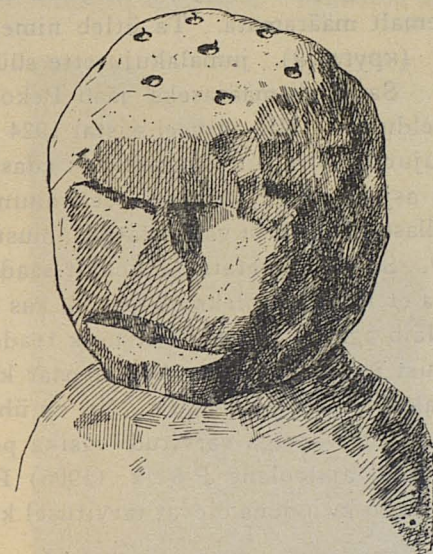
vastus: „Küll ta ikka üks hea asi on.“ Küll olevat aga jutustaja kuulnud, et samas vallas Mikumäe ümbruses Peko-pidustusi peetavat, kus kuju siis lauale pandavat, küünlad selle pealael süüdatavat ning kuju mõnikord ka inimese moodi rõivastatavat. Oma aidas hoitud ja hiljemini muuseumile loovutatud kuju peremees kutsus *Peko*. Et Peko kuju ja selle ainelise poole kohta üldse on senistes allikates õige ebamääraseid ja lahkuminevaid teateid, siis on järgnevas kirjelduses aluseks võetud just see reaalne kuju, mida praegu hoitakse Eesti Rahva Muuseumis.

Nagu näha pildil 1 ja 2, kujutab Peko algeliste abinõudega puust nikerdatud inimese kuju, mis asetatud püsti seisma ristikujulisele jalale. Nagu lähemal vaatlusel selgus, on nii kuju kui ka selle alus tehtud kasepuust ning mõlemad raiutud valmis kirvega, mille nüri tera jälgi leidub üle terve kuju keha, välja arvatud silmade lohud ja suu ase, mille õnardamiseks on tarvitatud nähtavasti mingit muud terariista, võib-olla nuga. Kuju oma eestvaates on ülevalt (pea poole) kitsenev, külgvaates aga üldiselt õhem ja enam-vähem ühtlane, kui mitte arvestada kaela ja vöökohta õnarusi, mis kuju jagavad vastavalt inimkujule kolme ossa: peaks, üla- ja alakehaks. Inimese välistunnuseist puuduvad ainult jäsemed ja kõrvad. Peko üldine kõrgus on 48 sm, millest 3 sm langeb jala-risti paksuse arvele; kuju kõrgusest võtab pea kõrgus 13 sm, keskkeha 17 sm ja allosa 15 sm. Maksimaalne ümbermõõt peast on 40 sm, ülakehast 47 sm ja altotsast 48 sm; ümbermõõdud kaela- ja vööõnarustest on vastavalt 23 ja 38 sm. Ristikujulise aluse haaravus 27×27 sm.

Peko huvitavaimaks kehaosaks on tema p e a; see on, nagu muugi keha, eest tahapoole veidi lapik. Palgepoolel on puupinda õnardatud kaks kolmnurkset silmalohku, mille vahele jääb lameda kolmnurgana ninaosa. Nina alla on lõigatud lai, lameda uurdega suuavaus, mille pikkus (nii siis suu laius) on umbes 5 sm ja laius kuni 2 sm. Erilist tähelepanu väärrib aga kuju pealagi, milles leidub 7 väikest augukest. Aukudest on üks pealae keskel, teised 6 ebareeglipärase sõõrina (raadiusega 3—4 sm) selle ümber (vrd. pilt 3). Kõik seitse auku on ummistunud pealae tasemeni põlenud k ü ü n l a o t s a k e s t e g a, millest suurem osa on jäänud sinna rasvküünaldest ja vähemalt üks kindlasti peenest vahaküünlast, nagu neid põletatakse vene kirikus pühakujude ees. Mõningatel rasvküünaldestel on näha keskel sinist värvi tahiotsa. Küünaldest sulanud rasva ja vaha leidub hangunud kihtidena, segamini tolmuja, kuju pealael, kattes osalt ka küünlaotsad; osalt on sulanud rasva valgunud ka mujale, eriti silmakoobastesse ja suuõnarusse ning kogu kuju ülaosa pind on võidunud rasva, tolmu ja nõe seguga, mis sellele annab musta, rasvase läike. Alumise poole ja jala pind, eriti kõik praod ja uurred on kaetud tuhakarva halli tolmuja, mis aegade jooksul sinna langenuna moodustab nagu mingi kuju pinna külge kasvanud patinakihi. Selles tolmuja on märgata kollakaid viljakesta-killukesi. Piki kuju selga jookseb üks sügavam pragu, milles tolmuja massi sees on näha mõned peened kaeraterad; tõenäoselt need on

sinna jäänud viljasalvest, kus Pekot harilikult hoiti. Vaatamata kõntsakorrare, mis katab kuju pinda, võib niipalju ometi kindlasti öelda, et puud kunagi pole värvitud; nõe alt on paiguti selgesti näha algupäraselt värvimata puud.

Niipalju ERM-s hoitavast Peko kujust. Edasi vaataksime, millisena senised teated kujutavad Pekot ja selle maist olemust. E e s t i R a h v a l u u l e A r h i i v i s hoitakse alal veerandsada üksikkir-

Pilt 3. Peko pea; pealael näha seitse auku küünalajäänustega. ERM, A 387:64 (vrd. pilt 1, 2).

jeldust P e k o ja p e k o - k u l t u s e kohta, mis saadetud kümnekonna üksikisiku poolt ajavahemikus 1888—1930 a. Enamikus kirjeldavad need teated Peko pidustusi üldiselt, andmata konkreetset kujutlust jumaluse ainelisist piirjoonist. On iseloomulik, et Peko pidustuste kohta antakse kaunis üksikasjalisi andmeid, kuna Peko valmistusaine ja kuju koha käivad teated on kõik õige ebamäärased, üksiteisele vasturääkivad ja sageli fantastilisedki, mis laseb oletada, et kirjasaatjaist keegi oma silmaga Pekot pole näinud. Kõige vanem teade (1888. a.), mis meil Peko kohta olemas, ei nimeta üldse mingit kuju, küll aga räägitakse seal tõrvküünaldest, mis Peko peo puhul ahjuserval põlema süüdatud¹. K ü ü n a l jääbki ainsaks lüliks, mis

¹ H III 11, 834 (2) Vastseliina (1888).

sisuliselt peaaegu kõiki Peko kirjeldusi seob: kujutatagu edaspidi Pekot millisena tahes, ikka esinevad neis kirjeldusis kesksel kohal küünlad, mis Peko pidustuse puhul põlema süüdatakse. Rasvja vahaküünalde kõrval nimetatakse peale äsjamainitud juhu veel üks kord tõrvküünalt², peale selle üks kord vaikküünalt³ ja üks kord musta küünalt⁴, mis laseb oletada ka mingit tõrva- või pigiainet. Truusmann, kes esimesena on avaldanud Peko aineseid trükis, märgib küll mingi jumalakuju, kuid jätab selle välised piirjooned siiski lähemalt määramata. Ta ütleb nimelt, et Peko peo puhul ümmarguse (круглый) jumalakuju ette süüdatakse põlema mustad küünlad⁵. Sama ebamääraseks jääb Peko kuju paljudes hilisemateski kirjeldustes. Nii on veel aastal 1924 märgitud Setumaalt, et Peko kujutab vormitut vahatükki⁶; edasi on teda kujutatud mingi elutu asjana, nagu „vahase“ teekannuna⁷ (pole selge, kas „vahase“ ~ kollase, või vahast valmistatud), musta vokirattana⁸, või küünlajalana⁹. Sageli nimetatakse kohalt saadud kirjeldustes ainult „kuju“, ilma et lähemalt oleks määratud, kas see on inimese- või loomakuju. Näib aga, et vähemalt enamik teadeteandjaid selle sõnaga osutavad just inimesekujule. Ainult paar kindlat juhtu on olemas, kus viidatakse loomakujule. Nii on ühel juhul märgitud, et Peko on „mitme värviga värvitud vasika pea“ kujuline¹⁰. Samuti arvab kadunud ajaloolane Põrk (1906) Petseri lähedalt kuulnud olevat, et Peko kujudena olevat tarvitusel ka vahast looma-

× ² E 45852 Vastseliina. (Näib et jutud tõrv- vaik- jne. küünaldest on müstifikatsioon, ilma et neil tõepõhja tarvitseks olla.)

× ³ ERA II 21, 11 (1) Setu (1928).

⁴ Ю. Трусманъ, Полуѡвѣрцы Псково-Печерского края (Живая Старина I, С. Петербургъ 1890, lk. 39).

⁵ Sealsamas.

⁶ EVR 22, 112 Setu (1924).

⁷ Sealsamas.

× ⁸ ERA II 21, 11 (1) Setu (1928).

⁹ N. Remmel, Usundi-alaline sõnavara Setumaalt (Eesti keele keskastme seminaritöö I sem. 1933. Käsikiri Eesti Keele Arhiivis, nr. 170, lk. 36); K. Krohn (Suomalaisten runojen uskonto, Porvoo 1914, lk. 134) mainib, et Peko ühe teate järgi kujutab küünlajalga, mille algupärane aines paksu vahakorra tõttu pole määratav. Kahjuks pole õnnestunud selgitada, missugusele allikale see teade tugineb. — ERA kogudes säärane Peko kirjeldus puudub.

2 ¹⁰ „Vaimulik Sõnumitooja“ 1904, lk. 284.

kujud¹¹. 1922. a. on dr. I. Manninenile Setumaal räägitud, nagu oleks Peko mingi loomakuuline ilmutis (oinas), mis peo ajal ahjuservale ilmub¹². #

Nagu neist teateist selgub, on kujutlused Pekost rahva hulgas väga mitmesugused. Võib-olla on neis fantastilisi teateis ka tõeteri (näit. küünlajala kujuline Peko), kuid üksikjuhtudel näib siiski siin tegu olevat kaunis suurte fantaasia liialdustega, mis see salapärane kuju on kõrvalistes tekitanud. Võib-olla on neis kirjeldusis

Pilt 4. Peko viimane peremees Audakim Aida.
Foto G. Ränk 1933.

peidus midagi pooleldi nähtut, liialdustega ja oma fantaasia lisan- dustega edasijutustatut, nagu see rahva sõnalisel traditsioonis on ju tavaline¹³.

Äsjakirjeldatud ebamääraste kujudega koos olgu märgitud veel

¹¹ ERA II 29, 597 Tallinn (1930).

¹² E 53409 Petseri (1930).

¹³ Tüübilise näitena säärast pooleldi nägemisest olgu toodud teade Pekost-vokirattast: siin piiluvad kaks ehelist ühe talu akna taga, kuna talus sees peetakse Peko pidu. Vargsi läbi akna piiludes nad näevadki kuju, mis on musta vokiratta kujuline. Säärasena on rahvaluule koguja nende mulje ka kirja pannud.

üks, mis oma iseloomult kõigist senikirjeldatuist erineb. See teade põlvneb kadunud lauluema M i k u O d e jutustusest, mille advokaat Artur Varul 1928. a. lauluema suust kirja pannud. Kokkuvõttes on lauluema oma jutustuses Peko kohta öelnud järgmist: Põhja-sõja ajal olnud Mokra külas suur udu, mis oli takistanud soldateil setu külla tungimast. Teisel päeval olevat põllult leitud kolmeharuline küünlajalg, milles küünlad vahast tilkunud. Sel juhul olevat siis selle hea vaimu auks, kes küla vaenlaste eest kaitsenud, tehtud õlest Peko kuju, mis hiljemini üle vahatatud¹⁴. Vist on siin õlgkujuga mõeldud küll inimesekuju; ilmselt on aga ses teates segunenud kaks Peko versiooni: mingi kuju ja Peko-küünlajalg. Kuigi küünlajalga ei nimetata ses kirjelduses Peko-nimega, nagu seda nägime eespool mõnel juhul tehtavat, on selle eseme seos Peko mõistega ometi siingi ilmne.

Senistes trükitud Peko käsitlustes on üsna üldiselt maksma pääsenud seisukoht, et Peko on inimesekujuline vahakuju. Sellele lisandatakse tavaliselt veel, et kuju on kolmeaastase lapse suurune. Säärane Peko väliskuju määritlus on levinud peamiselt prof. M. J. Eiseni kirjutiste kaudu¹⁵. Eiseni kirjeldused omakorda põhinevad täiesti rahvaluule korjajate J. ja G. S a n d r a (= S a n d e r'i) poolt saadetud teadetele. Nimetatud korjajaist on Jaan Sandra ajavahemikus 1895—1918 saatnud Vastseliinast Hurda ja Eiseni kogudesse tosina kirjeldusi Peko kohta ja G. Sandra samast 3 kirjeldust. Nii palju kui seal Peko materiaalselt kuju kirjeldatakse, rõhutatakse alati, et see on vahast ja inimese (resp. kolmeaastase lapse) kujuline¹⁶. Ainult ühel juhul on G. Sandra sellele nii harilikule teatele juurde lisanud, et Peko kuju on pealt arvatavasti lakitud musta värviga¹⁷, muidu on kirjeidus igal pool lühike ja lakooniline. Tõenäoselt ei olnud ka Sandrad Pekot ise näinud, vaid oma teated andnud kuulduste põhjal. Vastasel korral oleks oodanud neilt täpsamaid andmeid kuju kohta, kuna ju Peko pidustusi samade kirjeldajate poolt üksikasjadeni valgustatakse. Ühes hilisemas teates

¹⁴ ERA II 10, 39/40 Petseri (1928).

¹⁵ M. J. Eisen, Setukeste Jumal Peko („Eesti Kirjandus“ 1908, lk. 377—387); sama, Über den Pekokultus bei den Setukesen (Finnisch-ugrische Forschungen VI, Helsingfors 1906, lk. 104—111).

¹⁶ Vt. H I 8, 334 (10); E 45335 b; E 45752; E 57529; E 66991; vt. ka J. S a n d r a kirjutist „Ristirahva Pühapäeva Lehes“ 1908, lk. 331.

¹⁷ E 45335 Vastseliina (1905).

öeldakse, et Peko on mehe kuju, neli puuda raske¹⁸; mis ainest see kuju tehti, seda pole kirjelduses mainitud. Alles viimaseil aastail on hakanud materiaalse Peko kohta tulema täpsamaid andmeid, mis võimaldavad vanemaid teateid kriitilisemalt kaalumisele võtta. On huvitav, et uuemad andmed täiesti erinevad vanematest. Kui vanemais teateis nägime rõhutavat Peko valmistusainena peaaegu järjekindlalt vaha, siis märgitakse uuemates sageli, et kuju on tehtud puust¹⁹. Kuigi uuemaiski andmeis võib palju põhineda kuulduusel, on ometi huvitav see asjaolu, et neid teateid toetavad (peale ERM-s säilitatava Peko kuju) veel paar juhtumit, kus kirjeldaja on kindlasti oma silmaga Peko kuju näinud ja seda lähemalt vaadeldud. Viimane asjaolu, ja see, et need teated tulevad täiesti usaldatavast allikast, lubab meil juba palju kindlamalt järeldusi teha ka nende teadete kohta, mis Pekost varemini on olemas. Viimaks mainitud kirjeldustest on üks pärit P. A. S p e e k'ilt, kes 1930. aastal tuletab meelde oma lühikeses kirjutises mälestusi Setumaalt a. 1899 ja 1900, ja teine ERM-i raamatupidajalt hr. E. L i n d s i l t, kellel on olnud juhus näha Pekot 1919. aastal vabadussõja ajal.

Et P. A. Speek'i kirjutis on õieti esimene täielik allikas, kus leidub täpsaid andmeid Peko kuju kohta, siis olgu sellest siinkohal toodud sõna-sõnalised väljavõtted. Autor kirjeldab alul setude usu-elu ja jätkab seda siis Peko (Peku) kirjeldusega:

„... Faktiliselt oli aga setusid minu üldmulje järele, võrdlemisi suur arv oma enese — Peku — usku. Sellest usust ei olnud mul aimugi, ei enne Setumaale minekut, ei ka alguses seal töötades²⁰. Leidsin ta üles päris juhuslikult. Kui kord töö-otsaga jõudsin järgnevasse külla, andis külavanem mulle korteriks ühe toa kellegi jõukama setu elamus. Peremees, tuba näidates ja vist tähele pannes, et mu silm peatus mingisugusel valge käterätikuga kaetud kopsul põrandal nurgas ikoona all, haaras kompsu sülle ja hakkas lahkuma kiirel sammul toast. Asi näis mulle olevat väga kahtlane... ja küsisin, mis kompsus on? Setu jäi kokkunult seisma, ei ühmagi ähha. Kordasin oma küsimust veel rohkem tõsisemal toonil, lisades juurde et kas seal mitte liikva ei ole? Setu raputas eitavalt pead. Mis siis

¹⁸ EVR 22, 112 Setu (1924).

¹⁹ Mõtlen siin uuemate teadetenähtena peamiselt prof. M. J. Eiseni viimastel aastatel kogutud materjale, mille hulgas leidub selgeid märkmeid, et Peko on olnud puust kuju. Kahjuks pole need materjalid olnud küll otse kättesaadavad, nii et tuli toetuda prof. Eiseni ettekande referaatidele ajakirjanduses (vt. lk. 185, 186).

²⁰ Autor oli nimelt Pihkvas Semstvo statistikabüroo teenistuses — vt. P. A. S p e e k, Mälestusi vana-eestlastest („Eesti Noorus“ 1930, lk. 130).

üks, mis oma iseloomult kõigist senikirjeldatuist erineb. See teade põlvneb kadunud lauluema M i k u O d e jutustusest, mille advokaat Artur Varul 1928. a. lauluema suust kirja pannud. Kokkuvõttes on lauluema oma jutustuses Peko kohta öelnud järgmist: Põhja-sõja ajal olnud Mokra külas suur udu, mis oli takistanud soldateil setu külla tungimast. Teisel päeval olevat põllult leitud kolmeharuline küünlajalg, milles küünlad vahast tilkunud. Sel juhul olevat siis selle hea vaimu auks, kes külla vaenlaste eest kaitsenud, tehtud õlest Peko kuju, mis hiljemini üle vahatatud¹⁴. Vist on siin õlgkujuga mõeldud küll inimesekuju; ilmsesti on aga ses teates segunenud kaks Peko versiooni: mingi kuju ja Peko-küünlajalg. Kuigi küünlajalga ei nimetata ses kirjelduses Peko-nimega, nagu seda nägime eespool mõnel juhul tehtavat, on selle eseme seos Peko mõistega ometi siingi ilmne.

Senistes trükitud Peko käsitlustes on üsna üldiselt maksma pääsenud seisukoht, et Peko on inimesekujuline vahakuju. Sellele lisandatakse tavaliselt veel, et kuju on kolmeaastase lapse suurune. Säärane Peko väliskuju määratlus on levinud peamiselt prof. M. J. E i s e n i kirjutiste kaudu¹⁵. Eiseni kirjeldused omakorda põhinevad täiesti rahvaluule korjajate J. ja G. S a n d r a (= S a n d e r'i) poolt saadatud teadetele. Nimetatud korjajaist on Jaan Sandra ajavahemikus 1895—1918 saatnud Vastseliinast Hurda ja Eiseni kogudesse tosina kirjeldusi Peko kohta ja G. Sandra samast 3 kirjeldust. Nii palju kui seal Peko materiaalselt kuju kirjeldatakse, rõhutatakse alati, et see on vahast ja inimese (resp. kolmeaastase lapse) kujuline¹⁶. Ainult ühel juhul on G. Sandra sellele nii harilikule teatele juurde lisanud, et Peko kuju on pealt arvatavasti lakitud musta värviga¹⁷, muidu on kirjeidus igal pool lühike ja lakooniline. Tõenäoselt ei olnud ka Sandrad Pekot ise näinud, vaid oma teated andnud kuulduste põhjal. Vastasel korral oleks oodanud neilt täpsamaid andmeid kuju kohta, kuna ju Peko pidustusi samade kirjeldajate poolt üksikasjadeni valgustatakse. Ühes hilisemas teates

¹⁴ ERA II 10, 39/40 Petseri (1928).

¹⁵ M. J. Eisen, Setukeste Jumal Peko („Eesti Kirjandus“ 1908, lk. 377—387); sama, Über den Pekokultus bei den Setukesen (Finnisch-ugrische Forschungen VI, Helsingfors 1906, lk. 104—111).

¹⁶ Vt. H I 8, 334 (10); E 45335 b; E 45752; E 57529; E 66991; vt. ka J. S a n d r a kirjutist „Ristirahva Pühapäeva Lehes“ 1908, lk. 331.

¹⁷ E 45335 Vastseliina (1905).

öeldakse, et Peko on mehe kuju, neli puuda raske¹⁸; mis ainest

Postimees 1933

Nr. 25.

Ruht said setud Peko nimelise jumala.

Dmapärane jumalakultus Meremäe wallas.

Maapäeviline lühiteadlaste Selts pidas kolmapäeva õhtul ilufooli peahoones selle femestri avafotooleku, mille avas prof. G. S. M a h a - m ä g i ja kus tuli ettefandele rida huvitavaid fonefid. Esimesena kõneles prof. M. J. E i s e n setuistete jumalast Pekoist.

Tavaliselt kannab setuistete jumal Peko nime, aga ta võibjumal, viljajumal, setu jumal, muuline jumal, vana ebojumal, kõige tähtsam jumal jne.

Selle kohta, misjaguusest süstaniist on Peko valmistatud ja misjaguusest kuju ta kannab, on mitmesuguseid arvamusi.

Üks teade räägib, et Pekojumal on puust tehtud ja ta on leivalabida sarnane, riist jalge all. Peas on tal rätik ja seljas valged rõivad ning juur punane setuöödööd. Ta ei ole mõni kulbilusustega kuju, vaid lihtne, mustast puust tehtud või mahast valmistatud kuju, umbes 54 cm kõrg. Peko kuju kohta võime öelda, et see on ajalisele inimesele sarnanev kuju: tal on suu, silmad ja kõrvad selgesti nähtavad, kuna muu osa on arusaamatu tump. Peko on teatud fargiga. Ta pealagi on lapergune ja seda ümbritsevad kuus väiksemat küünlajala auku.

Kaalujuurid on Peko mitmeti ühepäevise teinud ja teda kahtunud sarnastada juutide kulde maifale.

Pekokultuse lestofooks onitud Meremäe wall, nagu ünnikultuse lestofooks on olnud Väandra wall Pärnumaal. Meremäe wall on tänapäevani tuntud pefonurgana. Seal olla Härma, Jaki, Meisi, Ignase ja Lemsi küllades Peko austatud ja tema auks pidusid toime pandud. Jesti müüd weel austatavat nendes küllades Peko.

Summitato on tähele panna, et setud kahtunud Pefokultuse igifindlast määrata. Ühe arvatav, et Peko on Peferi eestlaste hulgas umbes 700 aastat olnud, teised arvatavad jalle, et 500—800 aastat. Jfelooumlit on weel, et teatetid kuulud nagu ei oleks Pefokultus Setumaalt pärit, vaid setudele mujalt toobud. Ühe arvatavuste järele olla Pefokultus tulnud setude juure Pefi-Eesti, Biljandimaalt Börtjärve ümbriusest. Mõned arvatavad jalle, et Soomest jne. Näib üdenaolif olevat, et Peko ei ole setude eneste vaatmusfünitus, vaid on Eesti toobud setudele väljashpook, aga mitte Soomest.

Pekot peeti iluifelt vilja ja loomade ünnistajaks ning talle toodi õhvreid. Ohverdati õdesel ja pidulifult.

Peale prof. Eiseni kõneles weel S. Tasslawa D. Risteli uue testamendi sfinasifult. Prof. Ed. Tennumani ettelanne dr. Soortija raamatist „Eesti rahvaufundi maailmavaade“ kohta jäi ära, kuna referent ei saanud fotofookule ümuda.

auses (vt. lk. 185, 186).

¹⁸ Autor oli nimelt Pihkvas Semstvo statistikabüroo teenistuses — vt. P. A. S p e e k, Mälestusi vana-eestlastest („Eesti Noorus“ 1930, lk. 130).

üks, mis oma iseloomult kõigist senikirjeldatuist erineb. See teade põlvneb kadunud lauluema M i k u O d e jutustusest, mille advokaat Artur Varul 1928. a. lauluema suust kirja pannud. Kokkuvõttes on lauluema oma jutustuses Peko kohta öelnud järgmist: Põhja-

Postimees

77. aastakäik

Nr. 28

Reedel, 3. veebruaril 1933.

Riigipäew saadel

Uued valimised 5. märtsil. — Hitleri „ülestutse Saksid teeb vihast kommunisti vastu.

Saksa rahvas, anna meile 4 aast.

Berliinist, 2. weebr. Saksamaa riisepoliitiline seisutord wõttis kolmapäewal wotamata pöörde. Nimelt töid riigilantsleri läbirääkimised tšentrumiga selguse, et tšentrum ei ole nõus loos töötama walitfugega. Selle tagajärjel otjustas walitfuge loosel naluda riioinbreidenhilt walitult riio-

tuwõtmine ei ole kindel, küll aga idenäoline, sest laialiminekü poolt hääletatavad rahwusjotfialistid jo kommunistid. Riigipäewa laialifaatmise peamisel põhjusel oli asjaolu, et läbirääkimistel riigilantsleriga

1908.

innisch-

vt. ka

öeldaks

see kuj

tail on

mis võ

On hu

vanem

järjeki

tud pu

dusel,

ERM-

on kin

nud.

tavast

nende

nitud

tuleta

ja 190

on oir

E

leidul

toodu

usu-e

arv oi

Setun

juhust

mulle

dates

kuga

hakka

lane.

ega ä

juurd

aasta

on o

saadavad

duses

(vt. lk. 185, 186).

20

vt. P. A. S p e e k,

Mälestusi vana-eeslastest („Eesti Noorus“ 1930, lk. 130).

33

3. veebruar 1933a.

P e e w a l e h t

Esimeseklassi söögisaal - kohwik

„Central“

Raekojapiatsil 13

(ohwitser de kasiino kõrwal).

wastu tulles austatud külastele, pakub kõrgewäär-
tuslikke toite suure walikus, alates 15 sendist.

Iga päew maitswad wene bitnid

Lõunakohw tasuta.

Gestis leidub ebajumala kummardajaid?

Tartus kolmapäewal Madeemilise Nõuetadlaste Selti ettelande-koosolekul eines prof. M. J. Eisen kõnega teemil: „Setudest jumal Peku“. Referent märkis, et 1932. a. juulil kogutud andmetel ometi leidub ka praegu Gestis ebajumala kummardajaid ja ebajumalate kujud. Nohaks, kus ebajumala-kultust harrastatakse, on Setumaa. Setud kutsuvad oma ebajumalat „Peku“ „Setu jumal“, „rändaw jumal“ jne. Peku kuju on valmistatud puust ja aegajalt laeti kuju põlewatest kivi-
maldest järelejäänud wahaga. Wahatord oli jageli nõnda paks, et muud polnud enam näha.

Edasi räägivad saadud andmed, et weel uuemalgi ajal oli Setumaal igas kallas oma Peku. Peku juurus-
ja toredus oleneb küll rikkusest.

Mõnemäe wald on Peku kummardajate keskuseks. On andmeid, et Peku austamine jatkub ka tänapäewal. Peku-kultust harrastatakse jalaja. Setudel oletatatakse, et wõltsitus mõis nende „jumala“ häwitada.

Meie praegusest kirjastusest pole teegi oma filmaga Peku näitud, samuti puudub ka muuseumis. Lastaid tagasi pakkus teegi Setu Rahwamuuseumile Peku kuju müüka 200 krooni eest. Mees tahtis aga „jumalat“ fotis müüka, ilma näitamata, seetõttu jäi kaup pooleni.

saadavad, nii et tuli tõetada prof. M. J. Eiseni

duses (vt. lk. 185, 186).
20 Autor oli nimelt Pihkvas Semstvo statistikabüroo teenistuses —
vt. P. A. S p e e k, Mälestusi vana-eeslastest („Eesti Noorus“ 1930, lk. 130).

mis ainst
maseil aas-
d andmeid,
isele võtta.
atest. Kui
na peaaegu

iju on teh-
neda kuul-
ivad (peale
kirjeldaja
nalt vaadel-
esti usalda-
usi teha ka
iimaksmai-
1930. aastal
nalt a. 1899
ilt, kellel

allikas, kus
st siinkohal
alul setude

õrdlemisi suur
imugi, ei enne
ta üles päris
dis külavanem
nees, tuba näi-
valge käteräti-
õmpsu sülle ja
vat väga kaht-
eisma, ei ühma
toonil, lisades
pead. Mis siis

iseni viimastel
meid, et Peko
küll otse kätte-
idele ajakirjan-

seal on? Alles nüüd hakkas setu rääkima ja palus, et ma seda „kirja ei paneks“, kellelegi ei ütleks, ega ka tema peale ei preestriks ega ka „stano-voile“ ei kaebaks. Lubasin seda mitte teha tähendades, et mul ei ole poliitsei ega preestriga üldse midagi tegemist ja et ma olen ainult sissetuleku üleskirjutaja. Nüüd pani setu kompsu ettevaatlikult lauale ja ütles, et see olevat Peku, maarahva jumal. Palusin näidata. Setu hakkas eneses pomisema ja mähkis värisevate kätega käterätiku²¹ Pekult. See oli nuiataoline puutükk umbes 20 tolli pikkune. Üks ots oli lõigatud inimese peaks ja sellele oli nikerdatud üsna labane nägu, siiski selles mõttes omajagu kunsti avaldav, et näo üksikosad olid enam-vähem loomulikus proportsioonis, nii et inimese nägu üsna kergelt tunda võis. Puutüki alumine osa kujutas keha, mille ümber oli valgest lõuendist mingisugune seelikutaoline rüü, siis oli veel kaela ümber punane lindike ja peas naiste tanu laadiline kate. Üldse avaldas Peku nuku muljet, mida tütarlapsed maataludes kas pudelist või nuiast riietuse abil musterdavad.

Minu küsimusele, et kas Peku on igas peres, vastas setu, et mitte igas peres, aga siiski paljudes. Mõnes külas olevat ainult küla Peku ja see olevat peidetud kas metsa ehk põllule mõne kivi alla koopasse.

... Pärast minu esimest Pekuga palgest palgesse suhtumist silmasin veel paaris peres ikooni all nurgas kaetud saladuslikku kompsu. Minus tekkis... soov Pekut osta, et teda Tartusse viia²².

Peku ostmisest teeb kirjeldaja mitmes kohas juttu, kuid omandamisest ei tule midagi välja. Lõpuks tutvub autor Petseri lähedal ühe noorema setu mehega, kes temale peale pikka kauplemist Peko kuju müüb. Sellest kujust annab P. A. Speek järgmise iseloomustava kirjelduse:

„Kui mees oli läinud ja ma Pekut vaatlesin, osutus see palju kiduramaks setu loominguks kui minu poolt esimest korda nähtud Peku. Puutükk millest ta tehtud, oli peenem ja inimese nägu ühel pool otsal, mis pead pidi tähendama, vaevalt ära tuntav. Esiteks kahtlesin Peku algupärasuses, arvas, et setu on mind lihtsalt tüsanud. Ta on ise nuku teinud ja selle müünud mulle Peku pähe. Siiski Pekut veel ligemalt silmitsedes panin tähele, et ta suu ümber või vähemalt kohal, kus ta suu pidi olema, oli vananenud rasvaolulist kõntsa, mis mulle selgel keelel kõneles sellest, et Pekut on ju kauemat aega toidetud ja et seega on Peku ikkagi päris Peku, mitte aga

²¹ Et Pekot valge lina sees hoiti või ühest paigast teise viidi, seda kinnitavad ka teised andmed; vt. E 53409 Petseri (1923); M. J. Eisen, Setukeste jumal Peko („Eesti Kirjandus“ 1908, lk. 382).

²² P. A. Speek, Mälestusi vana-estlastest, lk. 148, 149. Peale Speeki ja Lindsi teadete pole andmeid, et Pekot oleks hoitud pühakuju läheduses. Peko peo kirjelduses ei nimetata kunagi pühakujusid; küll on aga olemas paar teadet, mis lasevad oletada teatavat vastolu kirikliku jumala ja Peko vahel (H I 8, 334, 335 [10] Vastseliina [1895]; E 45755/6 Vastseliina [1906]; E 46132 Vastseliina [1907]).

nukk. Pakkisin siis ta rahuldatus tundmusega oma reisipauna tundes end olevat nagu mõne võimumehe“²³.

Autori rahuldustunne ei saanud aga kesta kaua, sest juba järgmisel õhtul tuli jumalakuju müüja ning palunud kuju tagasi anda. Lõpuks ei suutnud ka ostja palveile vastu panna, ning kuju ja raha vahetasid uuesti peremehi²⁴. Nagu selgunud, on P. A. Speek vähemalt kahel juhul Pekot oma silmaga näinud ning mõlemal juhul see oli puust tehtud. Kahjuks puuduvad kirjelduses andmed külade kohta, kus kirjeldaja Pekot nägi.

Koha suhtes ebamääraseks jääb ka teine teade hr. E. Lindsilt. Viimase teadeteandja mälestuse järgi näinud ta kuju ühes Lõuna-Setu külas. Rindesõdurina mindud taludesse süüa otsima ja seal, ühes toidukambris pühakuju taga märganud hr. Lindsil imelikku puukuju, mida lähemal küsitlusel nimetatud mingiks õnnistust toovaks jumalaks. Kuju olnud kõikidest seni teada olevatest eksemplaridest pikem (ulatudes umbes mehe põlve kõrguseni) ja praegu muuseumis hoitavast kujust puhtama välimusega. Jutustaja väidab, et see olevat olnud mingist kollakas-valgest puust, inimese näo nikerdusega ühes otsas²⁵.

Lisaksime neile konkreetseile andmeile veel mõned teatekillukesed, mis prof. M. J. Eiseni 1933. aasta alguses peetud ettekandest on pudenenud ajakirjandusse. „Postimehe“ refereeringu järgi on prof. Eisen kirjeldanud, et „Peko-jumal on puust tehtud ja ta on leivalabida sarnane, rist jalge all. Peas on tal rätik ja seljas valged rõivad ning suur punane setuvöö vöö. Ta ei ole mõni kuldilustustega kuju, vaid lihtne, m u s t a s t puust tehtud või vahast valmistatud kuju, umbes 54 sm kõrge.... Tal on suu, silmad ja kõrvad selgesti välja lõigatud, kuna muu osa on arusaamatu tomp. Peko on kaetud särgiga. Ta pealagi on lapergune ja seda ümbritsevad kuus väiksemat küünalajala auku²⁶“. „Päevalehe“ kokkuvõtte samast kõnест on lühem, kuid täiendab mõningaid kohti eelmises kokkuvõttes. Selle järgi „Peko kuju on valmistatud puust ja aegajalt kaeti kuju põlevatest küünaldest järele jäänud vahaga. Vahakord

²³ Speek, m. t. lk. 150.

²⁴ Sealsamas, lk. 150, 151.

²⁵ Hr. E. Lindsil suuline teade 1934. Selle teate järgi leidunud kuju kuskil Irboska piiril, seega kaugemal lõunas praegusest Peko pealvimisalast.

²⁶ „Postimees“ 1933, nr. 28, lk. 2.

oli sageli nõnda paks, et puud polnud enam nähagi²⁷.“ Et prof. M. J. Eisen oma tookordse ettekande on pidanud 1932. aastal kogutud andmete najal, siis võib neid pidada seni olemasolnuist kõige värskemaiks, ja et andmed kuuldavasti on saadud enamikus otse setudelt, siis võib neid vähemalt osalt pidada ka usaldatavaiks. Tegelikult näemegi, et osa Peko kirjeldusi langevad täiesti ühte äsjatoodud muuseumieksemplari kirjeldusega (puukuju, selle pikus, asetamisviis ristjalale ja küünlad pea peal). Kõneleja on oma ettekandes nimetanud küll ka vahakujusid, kuid huvitaval kombel kirjeldab ta lähemalt ainult puukuju, juhtimata tähelepanu lähemalt vahakujudele.

Olles läbi sõelunud kõik olemasolevad andmed Peko materiaalse koostise kohta, näeme, et meil konkreetseid tõestusi on ainult puukujudest, kuna vahakujude leidumine jääb enam problemaatiliseks. Nagu nägime eespool, on vahakuju olemasolu kõige kindlamini rõhutanud ainult paar vanemat rahvaluule saatjat (J. ja G. Sandra), kuna teised seda nii kategooriliselt ei tee. Ei puudu ka võimalus, et hilisemad korjajad, teadlikud olles prof. M. J. Eiseni kirjutisest „Eesti Kirjanduses“ 1908, kus ainuüksi mainitakse vaha, on küsitlusele asunud juba teatava eelarvamuse ja veendumusega Peko sellesisulise olemuse kohta, sugereerides nii viisi ka jutustajaisse samasuguse kujutluse. On veel teine seik, mis nähtavasti on põhjistanud kuuldusi vahakujust, see on algupärase kuju kattumise võimalus küünlarasva või vahaga. Nagu juba ERM-s hoitava kuju kirjeldusest selgus, katab selle pead rasva ja vaha kiht. Nähtavasti polnud kombeks hangunud küünalde jäätmeid kuju pinnalt kõrvaldada, nii et see kiht ühes kuju eaga pidi siis ka aina kasvama. Mõningate teadete järgi on aga Peko pidude puhul järelejäänud küünlaotsad just tahtlikult vajutatud Peko külge, millest siis aja jooksul kasvas paks vahast ja rasvast pealpind²⁸. Loomulik, et siis järeltulevad põlved, kes Peko algupärasest koostisainest polnud teadlikud, hakkasid seda hindama pealispinna järgi. Sellega ei taheta muidugi eitada vahakujude varasemat olemasolu Setumaal. Nagu edaspidises võrdluses selgub, on Peko kultusel

²⁷ „Päevaleht“ 1933, nr. 33, lk. 6.

²⁸ Vrd. K. K r o h n, Suomalaisten runojen uskonto, lk. 134; M. J. E i s e n, Esivanemate ohverdamised, Tallinn 1922, lk. 131; Eiseni kõne kokkuvõtte „Päevalehes“, eespool-tsiteeritud numbris.

algupäralt sidemeid just vahaga (küünaldega), mis laseb ka oletada, et siis kuju endagi valmistamiseks on endisel ajal tarvitatud vaha. Uuemal ajal, nagu nägime kindlasti juba 1900. aasta paiku, on aga domineerival kohal kuju akena juba puu.

Lõpuks olgu tähelepanu juhitud ka sellele, et Peko-jumaluse mõiste pole seotud üksi kujuga, olgu ta siis mistahes ainst, vaid tal näivad olevat laialdasemad piirid. Nii on märgitud Pekole pühendatud pühi puid ja põõsaid, mille alla nähtavasti on teatavaid ohvriandeidki toodud. 1895. aastal kirjutab Jaan Sandra Hurdale, et Lindsi küla piiril kasvavat suur jäme kadakas, mida Peko kadakaks nimetatakse ja kuhu rahvas ohvreid toob²⁹. 1924. aastal mäletati veel paaris külas Peko puud, mida iga noorpaar pidanud austamas käima ja sinna viskama vöö ning raha³⁰. Tobrovos oli Peko põõsas, mille roojastamise eest üks noormees on saanud kord raske karistuse haiguse näol³¹.

Enne Peko-jumala levimisala ja väliste paralleelide vaatlusele asumist olgu peatunud Peko kultuse ja austamise iseloomustavamaal joonil. Et selle kohta meil seniste kirjelduse põhjal on kaunis hea ülevaade³², siis olgu siinkohal toodud ainult mõned kirjeldused, mis Peko ja tema austajate suhet küllalt iseloomustavalt valgustavad. Erilisi pidustusi on Peko auks peetud sügisel peale lõikust, kevadel nelipühade ajal, jaanilaupäeval ja nähtavasti ka küünlapäeval. Neist pidustusist näib olevat sügispidu üks tähtsamaid, kuid ajalt ka ebamäärasemaid. On nimetatud, et see toimus septembris, oktoobris või novembris (täiskuu ajal)³³, kuid mõningad teated lasevad oletada, et see pidustuste periood on kestnud jõuluaja piirini³⁴ (üks kord on mainitud, et Peko-osalised pühitsevad ka toomapäeva 21. detsembril³⁵). Järgnevas olgu toodud rahva-

²⁹ H I 8, 334 (10) Vastseliina (1895). Seal öeldakse nimelt, et Peko on vahakuju, mida hoitakse viljasalves, kuid Peko-ohvrid tuuakse küla piiril oleva kadaka alla.

³⁰ EVR 22, 112 Setu (1924); vrd. E 45340 Vastseliina (1905).

³¹ ARS 1, 550 (1) Setu (1927).

³² Vt. Eiseni kirjutisi „Eesti Kirjanduses“ 1908, lk. 377—387 ja FUF VI, lk. 104—111.

³³ E 45117 Võru (1905); E 45752 (2) Vastseliina (1906); E 57531 (12) Vastseliina (1908); E 66993 Vastseliina (1918).

³⁴ EVR 22, 112 Setu (1924).

³⁵ H, R 9, 35 (2) Setu.

luule agarama korjaja Jaan Sandra kirjeldus Pekost, kus muu seas on antud ka iseloomustav ülevaade Peko sügispeost:

Setu rahva ebajumal Peko on iseendast väike vahast tehtud kuju, inimese näol, kolme aastase lapse suurune. Setu rahva jutu järgi olla ta maa seest leitud, ning nii olevat ta *õnne andja ja vilja varjaja* jumalus, keda nimetatud otstarbeteks alal hoitakse ja salajalt teenitakse.

Pekojumala alamad ja teenijad on üks jagu Setukesi, kes selleks oma sala seltsi peavad, et Peko käest enda elule *õnne* ja põlluviljale sigidust, *varjajat* paluda.

Pekol on iga aasta ise peremees, või *Peko papp* kes teda aasta otsa omas vilja salves hoidma peab. Ainult kevadesel ajal, kui külvi-aeg käes on, peab ka Pekojumal ühelt põllult teise põllule rändama, ja seal juures seisma, kui kaeru, otre, või linu maha külvatakse.

Teda seavad aga üksi need setud omale *õnneandjaks*, kes nimetatud seltsi sala-liikmed on, kes aga iialgi kellelegi võerale Pekojumalast midagi kõneleda ei tohi. Kuid kuna Peko austajaid palju on, ei suuda ometi kõik oma suud pidada, vaid lobisevad mõndagi muudele välja, kust ka nende ridade kirjutaja teated kätte sai.

Kord läks keegi Setuveli oma puustuse (nii hüütakse Setumaal kaua harimata, metsa all ehk söötis seisnud maa tükkisid. Nimetus tuleb küll vene sõnast *участок*) peale, kolme versta maa taha, lina tegema. Kahjuks unustas ta Peko kodu. Mis nüüd teha? Mehike jättis paari hobuseid poisiga põllu peale, ise läks koju Peko järele. Oli *õnneandja* juures, siis algas linategemine peale. Siis pidi põld ka lahjas maa-olekus lopsakalt, head lina kasvatama. Nii mõtles linategija. Külad, kes Pekojumalat kumardavad ja teenivad, usuvad kindlasti, et kui Peko põldu varjab, siis ükski rahe nende põldu ei riku, külm nende vilja ei võta, ega rooste udu nende vilja-õnnistust ei vähenda.

Pekojumala austajateks arvatakse — nagu Setud, kes nende seltsist ei ole, seda jutustavad — *Härma, Lindsi, Ignasemäe, Taliku, Mikumäe*, ja mõned teised külad olema, kelle keskel praegu Peko korteri pidavad. Mullu aastal olnud Peko *Vaslamäe* külas.

Pekole pidada ka iga noorik, kes sinna külla toodakse, kus Pekot teenitakse, kindad või sukad kingiks andma, muidu puududa tal eluõnn, ja selle vastu valutada tal käed või jalad. Nii sunnib noorikut hirm Pekole midagi heaks meeleks andma.

Pekole peetakse ka igal aastal pidu või Setu keeles: *praasnik* ära, kuhu kõik Pekojumala osalised õhtusel ajal kokku tulevad. Kokku tuleku aeg on igal sügisel oktoobrikuul, täiekuu ajal, kus ööd kuust valgustatud saavad. On kõik sala seltskond koos, pandakse aknad ja ukсед kinni, nii et midagi seest välja ei pea nägema. Siis algab pidu. Igal kokkuminejal on *leivakott* kaasas, kus ka vägev seapekk ei puudu. Nad istuvad esiteks ümber laua koos, kuna toas laelamp (Setu murdel: *vibah-lamp*) põleb, ja Pekojumal lambi kohal seisab.

Laua juurest läheb igamees (naisi seal seltsi seas, koos ei ole) oma söögikoti kallale, ja sööb seal üksi, selg teiste poole pööratud.

On nad kõik söönud, siis seistakse üles, võetakse kätest kinni ja hakatakse Peko ümber ümberringi käima, (nagu meie noored sõori tegema) ja laulma:

*Pekooh, Pekokene,
Hoia mie viläkeist,
Varja mie väläkeist
Suure sao iist, Rahe ja rässa iist!
Pekooh, Pekokene,
Kaidsa mie karäkeist
Hoia kurä koolu iist,
Hoia tõpra-tõbe iist,
Pekooh, Pekokene!*

Nii nad laulavad ja leelotavad umbest kaks tundi, paluvad terveks aastaks Pekoltkaitsmist ja varju oma elule, viljale ja karjale. Kui Peko palve lõpetatud on, jäetak ta sinna sama seisma, ja mindakse tormates ja rüsinäl välja, kus nad kuu valge ööga teine teise võidu üle aia hakkavad hüppama, sealjuures teine teist kätega kinni haarates, küüntega kriimustades. On selle juures kellelegi nii võrd viga saanud, et käest või näost veri välja jookseb, karjub ta kõigest jõust: *veri, veri! Mull om veri väläh!* Seda tehes on mees õige rõõmus, kelle üle mõned kogunisti kadedad on, sest selle läbi on teiseks aastaks uus Pekopapp jällegi leitud. See sünnib kõik suures saladuses, kesk öö ajal. Minnakse rüsinäl jällegi tuppa, kus vana- ja uus Pekopapp teistele tublid *liigud* teeb, nii et igauks joobnud pea ja joodiku rõõmuga Peko pidust lahkub.

Uus Pekopapp aga viib Pekojumala vanast korterist enda poole, pangeb aita salve vilja sisse, uskudes ja lootes: Nüüd on Peko mu majas, ja ta saab mind rikkaks tegema. Nii on ebajumala Peko lugu.

Lisan siia veel juure, et ma need teated 1908. aastal, nii sel suvel kümne aasta eest kogunud olen. Kas ka nüüd veel Pekojumalal austajaid on — ei tea ma mitte praegust tõendada, aga sel korral öeldi nende meeste arvu üle 500 olevat (E 57529/32 [12] Vastseliina [1918]).

Mõningate teiste teadete järgi on samal ajal, kui mehed pidutsesid Peko kuju ümber, Peko-osaliste naised kogunenud küla mõnda teise tallu, kus nad omavahel süües ja juues pidutsenud. Naised olnud rõivastatud meeste rõivaisse. Toidud hangitud külast kerjates, millest arvatavasti ka nimi *Peko-sandid* ³⁶.

Nelipühade-aegset Peko pidu kirjeldab *Truusman* üldjoontes järgmiselt. Nelipüha laupäeval tehakse igas talus õlut, mida siis veetakse sinna tallu kokku, kus järjekordselt toimub Peko pidu. Peole tuli igast talust ainult peremees ja perenaine. Teeniti mingit *Peko-Jumalat*, kelle ees põlesid mustad küünlad ja keda kut-

³⁶ Sellekohase kombe kohta vt. H II 73, 530 (18) Vastseliina (1906); E 45753 (4) Vastseliina (1906).

suti õlut jooma ning magusat maitsema. Kirjelduse järgi on samal nelipüha laupäeva õöl toimunud ka jumalakuju peremehe vahetus. Peremehe valik toimus jällegi vereliisu kaudu, nagu kuulsime eelmisseski kirjelduses³⁷.

Õige piduliku kirjelduse toob Krohn Peko nelipühapeost. Tema järgi Peko viidi juba jüripäeva õöl uue peremehe juurde, kes siis nelipüha laupäevaks korraldas Peko peo. Peo puhuks tõid kõik Peko-osalised uue peremehe juurde otri, millest tema tegi peoõlle. Nelipüha laupäeva õhtul tulid kõik osalised kokku, igauks tõi kaasa kaks leiba — ühe peremehele, teise endale, ning nõuga piima. Koosolekuruume oli kaks — kui ühes ruumis oli söödud, mindi teise, mille nurgas õlleastja peal asetses Peko selle külge kinnitatud põlevate küünaltega. Nurgast mõlemale poole piki seina olid ritta asetatud astjad ja samuti leivad; ka nende külge oli pistetud põlevaid küünlaid. Kui kõik olid palvetanud, võttis peremees igast astjast kopsikuga õlut ning valas ta sinna jälle tagasi, paludes seejuures selle omanikule ning tema perele õnnistust pühalt Iilialt. Peale sööki palvetas igauks enda eest, mille peale hakati jooma ning sööma kaasavõetud toitu. Lõpuks lauldi hommiku koites veel üldine palve rahe vastu. Söögijätised jagati vaestele; järelejäänud küünlaotsad vajutati Peko peale, — mida enam sinna vaha kogunes, seda parem tuli suvi³⁸.

Jaani laupäevase Peko peo iseloomustuseks olgu toodud järgmine katkend J. Sandra kirjeldusest:

Jaani õöl on Peko juures *Karja pidu*, kus Peko karjamaale toodakse, ja seal meeste ja naiste seltsis, karjale õnne ja sigidust palutakse — võimalikult ikka suures saladuses. Vana Klība Mikit jutustab: *Jäti meelega Jaanipäeval korädsile minemata ja ütli Pekole peeräteh: Peko seh piir! Ka Jumalakõnõ, ku tull tee pääl tuulõ-pöörachus, lei silma valutama, valut terve aasta, kooni pümmes jäigi. Pekot petta ei tohe; taso halusahe kätte. Peät teda õks orjama, ku orjama olt löönu.* Nii nende jutt ja ka usk. Sellest nad taganeda ei tohi.

Jaani õöl viidavat ka andeid; võid, kohopiima, villu, mis enamasti Peko papile saavad, kui ka neile kerjajatele, kes ise Peko seltsina elavad. Jaani õö pidu kutsuvad nad *Alt-aija* või *Laite* (?) püha, mis vist sellest tuleb, et nad seda enamasti aija all, või *laijete* taga, karja-vainul pidavad. —

³⁷ Трусманъ, m. t. lk. 38, 39.

³⁸ Krohn, m. t. lk. 134, 135. Missugusel allikal see Krohni teade põhjeneb, pole selge; ERA-s säärast kirjeldust ei leidu.

Sügisene pidu on üksi *Korädsi papi* valimise pärast enam tarvilik, ehk seal küll ka õnnistust Pekolt palutakse. (E 45117 Vastseliina [1907]).

Küünlapäeviti on nähtavasti mõnel pool Setumaal korraldatud nn. *Peko sõite*, mis on olnud ühenduses Peko peremehe vahetamise protseduuriga. Peaasjaks Peko sõitudel on olnud võiduajamine³⁹. Kahjuks on selle kombe kohta seni olemas ainult üks teade, nii et puudub võimalus selle tõelikkuse ja ulatuse kontrollimiseks.

Kuigi muis Peko pidustuste kirjeldusis on väiksemaid erinevusi äsjatoodud kirjeldusega võrreldes, võime ometi sellegi põhjal juba kindlaks määrata Peko kultuse olulisemad jooned, mis ka muis kirjeldusis esinevad. Nii võib märkida, et: 1) Peko kuju ei ole üksikomand, vaid kuulub teatavale kinnisele ringile (*Peko osalistele*); 2) tähendatud osaliste piiris vahetab Peko iga aasta kord peremeest, kes valitakse mingi liisuga; 3) peremehe (*Pekopapi*) vahetus toimub alati teatava pidulikkusega, kus tähtsal kohal on pidusööming ja -jooming ühes küünalde põletamisega; vähemalt osa pidude puhul on mehed naistest eraldi; 4) kõik pidustused, mis Peko auks peetakse, on selgesti pühendatud vilja- ja karjakasvule ning üldse sigivusele. (Tuletatagu meelde ainult Peko hoidmist viljasalves, selle väljaviimist külvi ajal põllule, jaaniõöl karjamaale, ning lõpuks pruutpaaride ohverdamis-kommet Pekole peale laulatust.)

Ühes vanemas teates on märgitud veel huvitav üksikasi, mis pärast pole teiste poolt kinnitust leidnud. Selle järgi on Peko osalised kirjaoskamatuina endi arvu märkinud *kriipsukeste* abil erisugusele *kepile*. Kepil olnud niipalju kriipse, kui palju Pekol oli osalisi⁴⁰. Komme tuletab meelde skandinaavia päritoluga külanema- (oldermanni-) keppi.

Peko kultuse *leviku* kohta on olemas täpsaid andmeid. Pea-aegu igauks, kes Peko kultuse kohta on teateid saatnud, on märkinud ka küla või lähema piirkonna, kus Pekot peetakse. Teatavasti on Peko kultus tuntud ainult Setumaal. Pole ühtegi konkreetset teadet, mis laseks oletada selle esinemist mujal Eesti maa-alal. Ka Setumaa kohta käivad teated suudavad piiritella kaunis täpsalt selle ala, mida seal võib olemasolevate andmete põhjal pidada Peko kultuse *peamiseks pesaks*. Seks pesaks on *Merimäe* valla

³⁹ E52468 Võru (1906).

⁴⁰ H III 11, 833 (2) Vastseliina (1888).

loodenurgas vastu Võrumaa piiri asetsev külade rühm, mida setud oma vana kombe järgi nimetavad *Mokroluga* (Mokoluva) nurgaks (*nulk*)⁴¹. Siia nurka kuulub ligi paarkümmend küla, mille hulgast Peko osalistena nimetatakse üldiselt Hilana, Taliku, Mikumäe, Vaslamäe, Ignasemäe, Navige, Tääglova, Lindsi ja Härma küli⁴² (pilt 5). Mõnes allikas aga nimetatakse kogu Mokroluga nurka Peko austamise alana, ilma et vahet oleks tehtud seal asetsevate üksikute külade vahel⁴³. Võib siis arvata, et varem al ajal kogu nurk on olnud eranditult Peko osalised. Kuidas Peko osalised nende külade kaupa või külades endis rühmitusid, selle kohta ei anna olemasolevad teated kuigi selget kujutlust. Võimalik, et igas külas oli oma Peko kuju, sest liikmete arv ei tõuse harilikult üle kolmekümne⁴⁴.

Peale Mokroluga külade on märgitud Peko austajaina veel sama Merimäe valla Tobrovo⁴⁵, Tsirgu⁴⁶ ja Meeksi⁴⁷ küla, ning ERM-i toodud Peko kujugi on pärit, nagu nägime, sama valla Krantsova külast. Nimetatud külade raioonist väljaspool on üksikute teadete järgi Pekot austatud Järvesuu vallas Toña külas⁴⁸ ja ühe kahtlase teate järgi ka sama valla Mikitamäe külas⁴⁹. Kõige lõuna-

⁴¹ Peale ametliku jaotuse (vallad ja vallaosad) on setudel endil tarvitusel veel teine territoriaalne jaotamissüsteem, mis on kahtlemata vanem ning rahvapärasem ametlikust. Nimelt jagavad setud kogu oma maa-ala külarühmade kaupa *nulkadeks* või *kolkadeks*, millest igalühel on oma nimi. Hurda järgi oli neid nurki kogu maal kaksteist (J. Hurta, Setukeste laulud I, Helsinki 1904, eessõna, lk. XXVII jj.).

⁴² H I 8, 334/5 (10) Vastseliina (1895); H II 73, 528/9 (17) Vastseliina (1906); E 45341 Vastseliina (1905); E 45751 (1) Vastseliina (1906); E 45755/6 Vastseliina (1906); E 66993 Vastseliina (1918); E 57530 (12) Vastseliina (1908); ERA II 21, 11 (1) Setu (1928); EVR 22, 112 Setu (1924); L(oorits) Setu.

⁴³ E 45756 Vastseliina (1906); EVR 22, 112 Setu (1924); vt. ka Трусманъ, м. т. lk. 39.

⁴⁴ Vrd. E 45334 Vastseliina (1905); E 45752 (3) Vastseliina (1906); E 52468 Võru (1906).

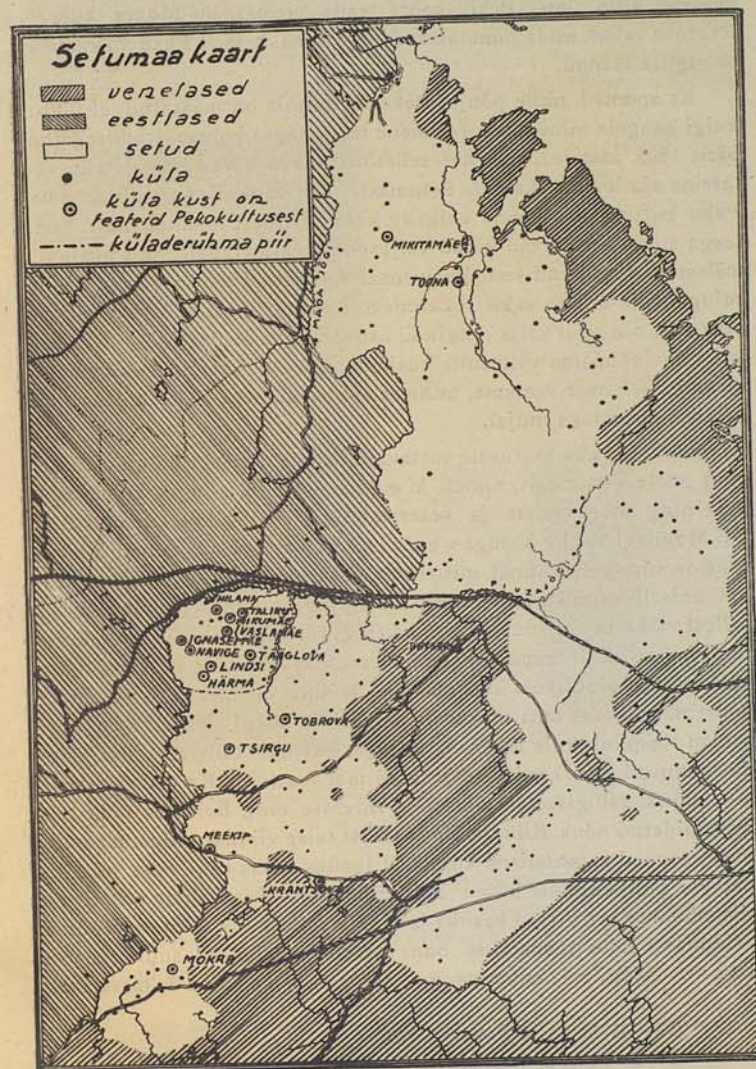
⁴⁵ ARS 1, 550 (1) Setu (1927).

⁴⁶ E 45341 Vastseliina (1905).

⁴⁷ ERA II 10, 40 Petseri (1928).

⁴⁸ Sealsamas.

⁴⁹ E 45751 (1) Vastseliina (1906). Teade Mikitamäe kohta on siiski kahtlane, sest selle küla nime on nimetatud koos Mokroluga *nulga* küladega (Lindsi, Härma, jne.), kuhu kuulub kõlalt lähedane Mikumäe küla.

Pilt 5. Setumaa kaart. Küladerühma piiriga on eraldatud Mokroluga *nulk*.

poolsem küla, kust Peko kohta teade olemas, on Mokra küla⁵⁰ Rootova vallas, mida nimetatakse isegi kohaks, kust Peko austamine on alguse saanud.

Et andmed, mille põhjal Peko levimisala on määratud, ei ulatu kuigi kaugemale minevikku (esimene teade täpsa kohamääramisega on pärit 1895. aastast), siis jääb selletõttu otseselt vastamata Peko varasema aja leviku küsimus Setumaal. Kas Mokroluga nurk on oma Peko kultusega viimane kolgake kord laiemalt lokanud kultusest, seega siis need harvad külad väljaspool pea-levikuala vaid üksikud mälestusmärgid endisest, kogu maal valitsenud usust, või on Mokroluga selle erilise seksti tekkimiskolle ning üksikud külad väljaspool seda ala sealt välja tunginud usukommete eelpostid? — Nii üks kui teine võimalus võib tulla küsimusse, kuid enne selle küsimuse lahendamiskatset vaatame, millises suhtes on setu Peko kultus vastavate kommetega mujal.

Seni on Peko kultusele vastavaid kombeid märgitud ainult mitmelt poolt Venemaalt, nimelt Mogilevi ja Kaluga kubermangust ning mordvalaste ja besermanide (Vjatka kub.) asualadelt. Nii Mogilevi kui ka Kaluga venelaste vastavate kommete keskuks on suur vahaküünal, mis teatava osalisteringi *брацтво* keskel ühiselt valmistatakse ning sama ringi piirides (külakond või sellest väiksem või suurem ala) ka ringi rändab. See küünal valmistatakse harilikult mõne pühaku mälestuspäevaks ning selle asukohta vahetatakse pidulikult kord aastas. Küünal on tavaliselt võrratult suurem, kasvades oma raskuselt paiguti 60 kiloni; kirjelduste järgi see on tõmpkuhikule läheneva kujuga, kusjuures ülemise otsa lähedal leiduvad mõnikord kätesarnased moodustised. Ka rõivastatakse see küünal mingisse särgitaolisse rõivasse ning hoitakse teda viljaga täidetud nõus. Küünla ühest talust teise viimise pidustuse puhkudel toovad asjaosalised külalised igaüks kaasa tüki vaha, mis liidetakse samas küünla külge. Kui küünal on teinud külas ühe ringi, siis müüakse see kiriku kasuks ja muretsetakse uus asemele. Küünla hoidmisest talus loodetakse õnne; teda koheldakse suure austusega⁵¹. Mogilevi kubermangu valgevenelased tarvitavad

⁵⁰ ERA II 10, 39/40 Petseri (1928).

⁵¹ D. Zelenin, Russische (Ostslavische) Volkskunde, Berlin und Leipzig 1927, lk. 360; П. В. Шейнъ, Материалы для изучения быта и языка русского населения сѣверо-западнаго края, томъ III. Санктпетербургъ 1902 (Сбор-

suure küünla südameks harilikku kirikuküünla otsa, millele siis vaha ümber lisandades kasvatatakse ülemalkirjeldatud püha küünal. Mõnikord ei süüdata seda suurt küünalt ennast, vaid selle ser-vade külge asetatakse põlema paar väikest vahaküünalt. Küünal

Pilt 6. Mordvalaste püha štatol.

Pilt 7. Kooretorbik, milles štatol alal hoitakse.

Jevsevjevi järgi.

hoitakse mõnes kohas puhtasse linasse mässituna alal, peo puhul puukoorest nõus, mis täidetud viljaga (rukis, nisu) ning asetatakse pühakuju ette⁵². Muu hulgas esineb seal küünlapühi, mida ainult naised pühitsevad.

никъ отд. русск. языка и словесности Имп. Акад. Наукъ, томъ 72, стр. 4, Санктпетербургъ 1903, lk. 173 j.). Uno Holmberg, Doppel Frucht im Volksglauben (MSFOu LII, lk. 58, märkus 2).

⁵² Шейнъ, м. т. lk. 175, 179, 180, 182.

Peale selle on valgevenelastel kombeks viia külvi ajal põllule küünlapäeval, suur-neljapäeval ja lihavõttel pühitsetud küünal⁵³.

Venelaste братство'te kirjeldus maksab ka suuris joonis m o r d v a l a s t e kohta. Selle kõrval aga leidub viimaseil üksikasjalisi erinevusi, mida järgnevas on püütud esile tõsta. Kirjeldused on pärit M o k š a - m o r d v a l a s t e alalt, end. Pensa kubermangust. Nagu venelased, nii moodustavad ka mordvalased teatavaid kinniseid ringe. Ühte teatavasse ringi kuuluvad peremehed ainult ühest sugukonnast, nii et neid koondisi võiks nimetada ka sugukonnaringideks. Liikmete arv ringides on väga mitmesugune; on nn. vaeseid ringe, kus leidub ainult 10—15 liiget, kuid nende kõrval rikkaid 30—40 liikmega ühendusi. Igal ringil on oma vaha-küünal — nn. s u g u k o n n a k ü ü n a l, *štato*⁵⁴, mida aastase vahega hoitakse kordamööda ringiliikmete juures. Küünal hoitakse harilikult rehes, väikeses kitsas puukoorest torbikus (pilt 7), millega see riputatakse laelati külge. Sealt tuuakse see tuppa ainult üks kord aastas, siis, kui toimub peremehe-vahetus ja sellega ühenduses olev palvetamine. Palvetamise ja sellega seotud usuliste kommete täitmine sünnib seal majas, kus püha *štato* aasta läbi on varjul olnud; sinna kogunevad siis ka kõik ringiliikmed. Tulevad naised, kes toovad kodust kaasa poti õlut, pala riidet ja 2—3 k o p i k a t v a s k r a h a. Söögid pannakse lauale, kuid õlu valatakse keset tuba asetatud toobrisse. Kui kõik liikmed on koos, toob peremees p ü h a küünla ning annab selle ühes torbikuga kõige vanema sugukonnaliikme kätte. Viimane võtab nüüd küünla torbikust välja ning kinnitab selle liniku abil õlletoobri kõrva külge; küünal süüdatakse ning palvetamine algab: „Vaha meie toitja... anna meile tervist ja head elu; lase vili võrsuda ja kari sigida; kaitse meie maju tule ja kõigi õnnetuste eest.“ Peale palvetamist algab pidusöök, kusjuures mehed ja naised istuvad eri laudades.

Varematel aegadel (kirjeldaja teated on pärit 1910. aastast) olevat palvetamine toimunud pisut teisiti. Nimelt süüdatud peo puhul kaks omatehtud küünalt, üks, nn. *keremet'i štato*⁵⁵, püha-

⁵³ Zelenin, m. t. lk. 28.

⁵⁴ Sõna-sõnalises tähenduses vahatuli, *šta* = vaha, *tol* = tuli (prof. Julius Margi seletuse põhjal).

⁵⁵ S. t. Jumala küünal, kuna sõna *keremet* tähendab Moskva-mordvalastel mingi jumala nime (H. Paasonen, Die türkischen Lehnwörter im Mordvinischen [JSFOu XV₂, Helsinki 1897, lk. 37], Erza-mordvalastel aga ka paganlikku ohvrit või ohvrikohta (*loc. cit.*).

kuju ette ja teine, mida kutsuti lihtsalt *šta* (vaha), õlletoobri kõrva külge. Peale pidusööki toimus püha *štato* viimine järgmisse tallu, mis protseduur oli seotud piduliku rongkäiguga. Rongi eesotsas kanti pühakuju (ikoonat) ja *štato*'it kõrva, neile järgnesid paljastatud peadega mehed ja lõpuks naised. Uude tallu jäi püha küünal järgmiste nelipühadeni, mil harilikult toimus küünla peremehe vahetus. Pühitsetud küünal süüdatakse ainult kord aastas, nimelt ülalnimetatud pidupäeval, kuna muul ajal selle rahu rikkumine ja puudutamine võis tuua jumala viha nii süüdlasele endale kui ka kogu asjaolalisele ringile⁵⁶.

Ühte püha küünalt on selle kirjelduse autoril J e v s e v j e v i l õnnestunud pildistada, millest kujutus on toodud ka käesolevas ülevaates (pilt 6). Nimetatud küünal olnud 3½ verssokit pikk, 1½ verssokit läbi mõõta ja umbes naelaraskune. Küünla keskepaiga ümber olnud seotud kirjatud otstega valge linik. Säärasena olevat autor neid näinud ja kuulnud ka mujal mordva küladel tarvitavat⁵⁷. Peale selle kirjeldab Jevsevjev veel muude mordva külade pühi *štato*'eid, tuues esile mõned huvitavad üksikasjad. Nii mainib ta, et ühes Mokša-mordva külas leidunud suhkrupeakujuliselt ülaltpoolt kitsenevaid *štato*'eid, mida endid ei süüdatud, vaid mis olid nagu k ü ü n l a j a l a k s s e l l e k ü l g e k i n n i t a t a v a i l e p ö l e v a i l e kirikuküünlaile. Säärane *štato* olnud üle poole arssina kõrge ja kaalunud 6—7 naela⁵⁸. Teises külas on aga „esivanemate küünla“ (*atjañ štato*) alusena tarvitatud umbes arssinapikkust lõhmus-keppi. Küünal ise on olnud ½- kuni 1-verssokilise läbimõõduga ja 3—5 verssoki pikkune; kepp pidanud olema tingimata koorimata ja kõvera kasvuga puust⁵⁹. Kuidas keppi küünaljalana kasutati, ei ole kirjelduse järgi päris selge; nähtavasti on selle otsa küünla hoidmiseks puuritud auk, nagu seda näeme tavalistelgi küünaljalgadel. Tähelepanu väärib veel asjaolu, et mõnel pool *štato*'i viimine ühest talust teise oli ainuüksi naiste hooleks; seejuures ei liikunud naised mitte harilikult käies, vaid teesklesid kas kepi või erilise hobupead imiteeriva viguri seljas ratsutamist⁶⁰.

⁵⁶ М. Е. Евсевьевъ, Братчины и другіе религиозные обряды мордвы Пензенской губерніи (Живая Старина XXIII, Петроградъ 1915, lk. 5 j.)

⁵⁷ M. t. lk. 10.

⁵⁸ M. t. lk. 17, 19.

⁵⁹ M. t. lk. 24.

⁶⁰ M. t. lk. 17, 20.

Esitatud ainestele olgu lisatud veel teade besermanide juurest, kus analoogiliste kommetega ühenduses ei tarvitata mitte küünalt, vaid selle asemel erilist keppi⁶¹.

Oma vaatlust Venemaa rahvastega lõpetades võime konstateerida, et nii Mogilevi ja Kaluga venelaste kui ka mordvalaste ja besermanide ühiskondliku või sugukondliku küünlaga seotud kombed seevõrra sarnanevad Peko kultuses esiletulevate kommetega, et neid võib üksteisega geneetiliselt siduda⁶². Ühendavaiks jooniks neis mitmel pool esinevais kombeis on: 1) püha küünla (resp. kuju) kuulumine teatavale kinnisele ringile, 2) selle rändamine aastaste peatustega ühe ringilike juurest teise juurde, 3) vahetusega seotud pidustused söömingute, joomingute ning küünalde põletamise saatel, teatav meeste ja naiste eraldumine peo puhul ja 4) pidustustega seotud viljakuse kultus.

Selle kirjutise ülesandeks pole kirjeldatud kommete ja uskumuste sisuline analüüsimine, vaid selle asemel keskendaksime oma tähelepanu sellele materiaalsele objektile, mille ümber need pidustused igal pool keerlevad. Selleks objektiks oli setudel, nagu kuulsime, eriline (vahast või puust) kuju, ülemaltähendatud vene aladel aga vahaküünal⁶³. Et selle objekti ümber koondunud kombed ja uskumused oma olulistes joontes kindlasti põlvnevad ühest kändust, poleks põhjust kahelda ka austamisobjektide eneste tüpoloogilis-geneetilises kokkukuuluvuses, nii erinevad kui nad oma arengu lõppstaadiumis ka oleksid.

Kõikide tunnuste järgi näib olevat kindel, et kõige elementaarsemaks austamisobjektiks kõnesoleva

⁶¹ Zelenin, m. t. lk. 360, 361.

⁶² Siin-esitatud väide ei ole esmakordne ega uus, vaid sellele on juba enne tähelepanu juhtinud säärased autoriteetsed uurijad nagu U. Holmberg, Doppelfrucht im Volksglauben, lk. 58, märkus 2; K. Krohn, Zur Finnischen Mythologie I (F. F. Communications nr. 104, Helsinki 1932, lk. 56); O. Loorits, Vanavara kultuurilooetnisusse (ÖES-i Kirjad I, Tartu 1932, lk. 54).

⁶³ Ei usalda praeguste andmete varal veel väita, kas setude komme hoida küünlaid puukoorest või juurtest pununud torbikus, pühakuju kastis, on mingis geneetilises seoses Venemaa rahvaste kommetega hoida küünalt koorkarbikeses või -torbikus. Setumaal võiks see komme osutada mingile primaarsemale Peko kultuse astmele. Truusman (Полубриш, lk. 38) näib säärast küünalde hoidmise viisi igatahes pidavat setudele iseloomulikuks kombeks.

kombestiku keskel on lihtne küünal, mis aga hiljemini oma esialgset tähendust kaotades hakkab omandama ka harilikust küünlast erinevat kuju. Üksnes setu materjali põhjal meie seda arengukäiku tõestada ei saa; siin võtaksime abiks üksikud arenguastmed ülalvaadeldud rahvaste pühast küünlast, sest et arenguprotsessi määravad psühholoogilised tegurid on ju ilmsesti olnud igal pool samad: kaitsehaldja, pühaku või pühapildi kujutluse ülekandumine küünlasse⁶⁴. Valgevenelaste vastavate kommete kirjelduses oli võimalus märkida, kuidas seal harilikust kirikuküünlast moodustati selle paisutamise teel suur püha küünal, mis oma erakordsele suurusele vastavalt sai ka erakordse tähenduse. Edasi nägime, kuidas mordvalaste püha *štato*l kujutas paiguti veel harilikku, küll aga tavalisest suuremat küünalt, kuid selle küünla kohtlemine oli juba täiesti erinev hariliku küünlaga võrreldes: seda ei süüdata üksnes mingi kaitse-haldja või pühaku meeleheaks, vaid küünal on inimese kujutelmas ise juba saanud mingiks kehastunud jumaluseks, kelle poole pöörduetakse hardas palves ja keda koheldakse kõigiti jumalikuna.

Et säärane arengukäik käesoleval juhul pole ainult abstraktne oletus, vaid reaalne tõsiasi, seda tõestab kõige paremini püha küünla edaspidine arenemine: see saab paiguti antropomorfilise kuju, ühes inimese rõivastisega (vrd. lk. 194). Kuid see huvitav vaimu materialiseerimise protsess ei piirdu selle arenemisastmega, vaid arengu lõpptulemuseks on küünla (kui valgusallika) irdumine pühakspeetud substantsist. Näiteina säärase arengu tulemusest võib tuua osa mordvalaste pühi *štato*l'eid ja setukeste Peko. Nagu mordvalaste vastavate kommete kirjeldusel selgus, on seal paiguti tarvitusel

⁶⁴ Säärane pühitsetud küünla sisuline identifitseerimine mingi jumaliku (pühakuga) pole seotud üksnes kirjeldatava kombestikuga, vaid see on üldnimilikum nähtus, mis tuleb esile nii kreeka-kui rooma-katoliku kiriku mõjupiirkonnas. Antakse ju mõlema kiriku kombestiku üldse suur osatähtsus küünaltele, mis lihtsameelse inimese silmis omandasid siis ka sageli suurema tähtsuse kui pühakud ise, mille auks küünlad süüdati. Selt pinnalt lähtudes võis siis küünlakultus oma välistes avaldusvormides areneda erisugustel eeldustel mitmel pool eri teed. Nii on A. Korhonen oma uurimuses (Vakkalaitos, Helsinki 1923, lk. 80 jj.) näidanud, et Tõnni kultuses tarvitatav personifitseeritud küünal on lähedais sidemeis just katoliku kiriku pühitsetud küünaldega. Materiaalse Peko ja Tõnni areng on käinud siis paralleelselt samade seaduste järgi, ilma et neil säärastena tarvitseks olla otsest geneetilist sidet.

štato'eid, mis kujutavad suuri, pealt kitsenevaid kүүnlakujulisi vahatükke. Neid ei põletata aga otse kүүnlanana, vaid palvetamise puhul pistetakse põlevad kүүnlad nende külge. Täpsalt sama arengukäiku oli võimalik tähele panna valgevene vastavate kүүnalde juures (lk. 195). Püha substantsina tuleb siit peale küsimusse peamiselt kүүnalde alus, nii siis püsivam osa austatavast objektist. Sama nähtust võime konstateerida Peko puhul, kus samuti püha objektina koheldakse kүүnalde alust (Peko-kuju), kuna kүүnlad ise on jäänud kahtlemata kõrvalisema tähendusega või on tarvitusest koguni kadunud (vrd. Peko asetamist põleva lambi alla lk. 188). Nii on siis püha kүүnal oma sisulises arengus teinud läbi teatava ringkäigu: 1) pühaku või kaitsehaldja auks süüdatav kүүnal, 2) kүүnla ja pühaku kujutluse sulamine üheks materiaalseks tervikuks ja 3) kүүnla irdumine sellest tervikust.

Kui püha kүүnla jagunemine kaheks kord juba oli toimunud, siis on ka mõistetav, et kүүnla alust siitpeale saadi hakata kujundama palju vabamalt ja iseseisvamalt. Esialgse kүүnla mõiste hämarneb ning pühale objektile võidakse nüüd vabamalt anda kujutlustele vastavat vormi. Kuid mitte üksnes vormimuutustega ei piirdu edasine arengukäik, vaid muudatuseid on siitpeale võimalikud ka materjalis endas. Nii näeme, et näiteks setude Peko vahasest kujust on säilinud ainult mälestused, sest vaha aset võis kүүnla alusena niisama hästi täita odavam ja vastupidavam aines, puu. Puust (kepikujulist) püha kүүnla alust on tarvitanud ka mordvalased (vt. lk. 197), kuigi see kepp pole omandanud inimese ega mingi muu olendi kuju, ja arvatavasti ka besermanide kүүnalt asendav kepp (vrd. lk. 198) on selle hilisema, kүүnla mõiste vabama tõlgenduse tulemusi. Nagu esitatud ainetest selgub, on setude Peko arengulooliselt seni teadaolevate vastete hulgas kõige viimasemate konsekventsideni arenenud moodustis — talle antakse täieline inimese kuju ja teda ei seata tingimata ühendusse pühaku või pühapildiga (vrd. märkus 22). Puht tüpoloogiliselt kujutab ta aga ainult personifitseeritud kүүnlahjalga.

Mis puutub sesse kultuurajaloolisse tagapõhja, kust Peko kultus oma algkujus võiks põlvneda, siis on juba mitmel pool Venemaal esinevad vastavad kombes selle probleemi osaliseks lahenduseks. Nähtavasti on Peko kultus selle idapoolse levikuala läänepoolsemaks piiriks. Vene etnoloog D. Z e l e n i n kaldub arvama, et vastavad vendlusringid on alguse saanud poolkirikliku ise-

loomuga ringidest, kelle esialgseks ülesandeks oli heakorra järelevalve vene kiriklikes koguduses. Neid kutsuti paiguti ka meevendlusteks (медовые братства), sest et nad harilikult kirikupühiks valmistasid mesijooke. Sääraste vendlusringide olemasolu kohta on teateid XV sajandist alates igatahes Ukrainas ja Valge-Venes, ja autor arvab, et neil on just suur mõju olnud ühise kүүnla valmistamise kombe arendamisele. Vastavaid kombeid mordvalaste ja besermanide juures peab Zelenin otseseks vene mõju viljaks, kuigi need on segunenud paganlike motiividega⁶⁵. Ehk küll teiselt poolt on õigusega osutatud võimalusele, et vastavad kombes oma algupäras võivad põlvneda Skandinaaviast, näib siiski tõepärasemana, et setu Peko kultus sel iseloomulikul viisil, nagu teda on kirjeldatud möödunud sajandi lõpul ja käesoleva alguses, on vist kindlasti pärit vene vastavaist kombeist (arvatavasti Valge-Vene alt), mis on tugevasti mõjustatud ristiusu kiriku pühaku kultusest (vrd. märkus 64). Muidugi ei ole selle küsimuse lõplik lahendamine nii lihtne: Peko kultuses võib väga hästi leida ka motiive, mille päritolu võiks pidada otse skandinaavialiseks⁶⁶, kuid skandinaavia mõjustuste otsimine viiks meid juba paratamatult küsimuse põhjalikule lahtiharutamisele, mis ülesanne ei kuulu enam selle kirjutise piiresse. Pealegi on viimaseil aastail Peko geneoloogia suhtes jõutud seisukohtadele, mille tõepärasuses pole põhjust kahelda. Kuigi need seisukohad oma üksikasjus hilisemate materjalide põhjal võivad muutuda, on nii palju juba ometi kindel, et Peko-jumaluse mõistet ei saa siduda ainult Peko kujuga ja selle kuju ümber koonduvad kombestikuga, vaid see ulatub oma algeos kahtlemata tagasi kaugele paganusaega, loodushaldjate maailma. Nähtavasti on Peko kultuse algtuumaks kasvava taime, vilja⁶⁷ kultus, kujutlus mingist

⁶⁵ Z e l e n i n, m. t. lk. 359, 360.

⁶⁶ Skandinaavialiste sugemetete selgitamise teeb keeruliseks see asjaolu, et venegi analoogilisis kombeis leidub teatavat skandinaavia algupära: tekib küsimus, kas üks või teine motiiv setu kombestikust on otse laen läänest, või on siin tegu teatava skandinaavia kommete refleksiga vene tagapõhjalt (vt. O. L o o r i t s, Vanavara kultuuriloo teenistusse, lk. 54).

⁶⁷ Norra uurija Nils Lid (Joleband og vegetasjonsguddom, Oslo 1928, lk. 153) rinnastab Peko sisuliselt muude eesti viljahaldjatega (nurmeisa, nurme-ema, viljaneitsi jne.), mis kõige puhtamini on säilinud setu päritoluga Kraasna maarahva usus; samal seisukohal on ka O. L o o r i t s (Eesti rahvausundi maailmavaade, Tartu 1932, lk. 68, 69, 84—86).

sigivuse haldjast, mille ümber siis hiljemini võis koguneda ühes väliste kommetega ka uusi uskumuste komplekse.

Võimalik, et Peko isegi oma materiaalse olemuse arengul on saanud tõukeid ka mujalt kui ida poolt.

Kui eespool setu Peko on tõmmatud ühisesse tüpoloogilisse sarja Venemaa pühade küünaldega, siis pole sellega veel eitatud, et setude Pekol puuduksid läänepoolsed eeskujud. Mõjustajana võiks siin tulla küsimusse germaanipärane inimesekujuliste õlgkujude valmistamise komme, mis meil hilise ajani on olnud tuntud saartel ja Lääne-Eestis, ja millel on oma sügavam, viljakuse kultusega seotud tagapõhi (vrd. näit. *metsiku* kultus)⁶⁸. Et siin need õlgnukud Pekoga ühes on küsimusse tõmmatud, selleks on andnud põhjust üks eespool-toodud märkus Peko materiaalse olemuse kohta, mille järgi see olevat algupäraselt olnud õlgkuju ja siis vahaga üle valatud (vrd. lk. 182). Näib siis, et rahva mälestuses on mingi udune kujutlus õlgkujust, olgu see siis tarvitusel olnud Setumaal või üle piiri eestlaste juures. Ei ole teada, kui kaugele ida poole õlgkujude tegemise komme kunagi Eestis on ulatunud; kui see oli tuntud kogu vanal Liivimaa alal setudeni, siis võib oletada just selle läänepoolse kombe kokkusulamist vene küünlakultusega. Kui see nii oleks, siis oleks seletatav ka Peko kultuse õitsemine just vana Liivimaa piirikülades: ei saaks kujutella, et vene küünlakultus oleks kunagi piirdunud ainult setu piiriküladega — kahtlemata pidi see olema tuntud nii muude setude kui ka naabrite venelaste juures. Vene kiriku mõjustustel võis see vene aladel ja setu südamal aga varemini kaduda⁶⁹, kuna Liivimaa piiriäärsetel aladel see sai nähtavasti läänepoolseist kombeist uut elujõudu ning muutus niiviisi salajaseks ususektiks. Et eestlasil siinpool piiri ja setudel sealpool oli teatavaid ühiseid kokkupuutekohti, kus käidi koos vabas looduses „paganlike“ kommete järgi jumalat palumas, selle kohta on vähemalt paar teadet olemas. Nimelt mainib Truusman, et kuski Veriora ümbruse männimetsas olnud *bohomo la palo* nimeline palvetamispaik, kus setud ja eestlased kokku tulles ohverdanud oma ohvripappide juhatusel⁷⁰. See pidu metsas

⁶⁸ O. Loorits, m. t. lk. 86.

⁶⁹ Truusman arvab just, et Peko kultuse salajaseks muutumise põhjuseks oli vene kiriku ja politseivõimude surve (Трусьманъ, m. t. lk. 38).

⁷⁰ Трусьманъ, loc. cit.

tuletab nii siis *metsiku* pidusid meelde. Teine suurem rahvakogunemise koht oli Setu- ja Liivimaa piiril, Meeksi külas, nn. *Jaanikivi* juures, kuhu jaanipäeviti voolas rahvast kokku nii siit- kui sealt-poolt piiri, pühitsema oma poolpaganlike kombeid⁷¹. Muidugi ei tarvitse nimetatud kooskäimised olla sidemes otse Peko pidudega, kuid need tõendavad siiski, et piiriäärsetel eestlastel ja setudel olid mingid ühised kokkupuuted ka usulisel alal.

G. Ränk.

⁷¹ Sama, lk. 40 jj.

pala - hussai neralni sestivostei, sizeni soomex

REFERAT.

G. Ränk, mag. phil. — Der verkörperte Peko (S. 176—203).

Bisher sind über Peko, das Götzenbild der Setukesen, verschiedene Artikel erschienen, welche aber hauptsächlich die geistige Seite des betreffenden Schutzgeistes behandelt haben, trotzdem Peko zu den Geistern gehört, die auch eine körperliche Gestalt besitzen. Den Anlass zu vorliegendem Artikel gab ein glücklicher Zufall, demzufolge das Estnische Nationalmuseum im Sommer 1933 in den Besitz solch eines Götzenbildes gelangte (Abb. 1—3). Der Götze ist aus Birkenholz sehr primitiv geschnitzt, mit der kreuzförmigen Unterlage, 48 cm hoch. Auf dem Scheitel sind 7 Vertiefungen, eine in der Mitte, 6 rundherum, alle mit Talg- und Wachsstümpfen verklebt. Der letzte Besitzer hat den Götzen im Getreidebehälter aufbewahrt.

Aus den Beschreibungen des Estnischen Volkskundlichen Archivs lässt sich schliessen, dass nur die wenigsten der Korrespondenten selbst einen Peko gesehen haben. Die älteste Nachricht erwähnt überhaupt keine Gestalt des Peko (1888), spricht nur von Kerzen, die zum Pekofest angezündet werden. Derlei Peko-Festkerzen bleiben auch das Glied, das inhaltlich alle weiteren Beschreibungen verbindet. Neben Wachs- und Talgkerzen werden auch Teer- und Harzkerzen erwähnt. Laut einiger Mitteilungen ist Peko ein formloses Stück Wachs, laut anderer eine Teekanne, ein Spinnrad oder ein Leuchter, auch soll er Tiergestalt gehabt haben oder aus Stroh mit Wachs übergossen gewesen sein. Ein Teildieser Berichte sind wohl Gebilde der Phantasie. Sehr konsequent wird von den Berichterstattern behauptet, dass der Peko eine aus Wachs geformte Menschengestalt war und die Grösse eines 3-jährigen Kindes hatte. Infolge der Artikel Prof. M. J. Eisens ist diese Ansicht die herrschende geblieben. Nach neueren, ziemlich glaubwürdigen Mitteilungen lässt sich feststellen, dass der Peko wenigstens in neuerer Zeit aus Holz geschnitzt war. Dergleichen tatsächlich vorhandene Gestalten sind beschrieben worden und entsprechen im allgemeinen dem Peko des Estnischen Nationalmuseums. Es ist möglich, dass die Gestalt in älterer Zeit auch aus Wachs geformt wurde, oder aber sie war dermassen mit Wachs überzogen, dass das Holz nicht mehr sichtbar war, was bei der Sitte, die Wachskerzen unmittelbar auf die Gestalt zu kleben, leicht möglich war.

Der Pekokultus wird alljährlich an mehreren Feiertagen begangen, nämlich zu Pfingsten, zu Johanni, im Herbst nach der Ernte und zu Mariä Lichtmess. Ausserdem wird der Peko zur Zeit der Aussaat auf das Feld hinausgetragen.

Die grösste Bedeutung scheinen die Frühlingsfeste zur Zeit der Aussaat und die Erntefeste im Herbst gehabt zu haben. Da der Peko Eigentum einer gewissen Gemeinschaft war, so wurde er jedes Jahr abwechselnd in dem Getreidespeicher eines der Mitglieder der betreffenden Gemeinschaft aufbewahrt. Er wechselte seinen jeweiligen Besitzer gewöhnlich während der Herbstfestlichkeiten. Dem Festmahl folgte ein Kampf, wobei sich die Mitglieder der Gemeinschaft gegenseitig zu verwunden bestrebten. Wer zuallererst blutete, in dessen Obhut begab sich der Peko fürs nächste Jahr.

Die Heimat des Peko ist der nordwestliche Teil von Setumaa an der alt-livländischen Grenze (s. Abb. 5), wo die Pekoverehrer alle Bewohner einer gewissen Dörfergruppe sind. Ausserhalb dieses Gebietes kommt der Pekokultus nur selten vor.

Diesem Pekokultus analoge Gebräuche sind bisher nur aus Russland vermerkt, und zwar bei den Weissrussen, den Mordwinen und den Besermanen.

In allen erwähnten Gebieten steht im Mittelpunkt des Kultus eine grosse Wachskerze, welche gemeinschaftlich von den Dorfwohnern oder von einer Sippschaft angefertigt wird. Wie bei den Setukesen der Peko, so ist auch diese Kerze abwechselnd bei einem andern Mitglied der Gemeinde, oft in einem Kornbehälter aufbewahrt. Diese Sitte hängt mit der Heiligenverehrung der griechisch-katholischen Kirche zusammen. Die Kerzen werden oft vor dem Heiligenbilde angezündet. In Russland hat diese Kerze eine merkwürdige Entwicklung durchgemacht: stellenweise hat sie Menschengestalt und wird bekleidet, oft wird sie auch nicht mehr als Licht angezündet, sondern es werden an Festtagen brennende Kerzen in sie hineingesteckt. Es scheint, dass die Kerze, die früher vor dem Heiligenbilde oder zu Ehren des Schutzgeistes brannte, in der Vorstellung des primitiven Menschen selbst zur Gottheit wurde, an welche man Gebete richtete.

Zu einer Zeit, als die ursprüngliche Bedeutung der Kerze in der Vorstellung verblasste, fing man ganz natürlich an, sie zu personifizieren und auch aus anderem Material als aus Wachs anzufertigen. Wir sehen tatsächlich, dass bei den Mordwinen und Besermanen die Kerze durch einen Holzstab ersetzt wird; bei den Setukesen dagegen entwickelt sich aus der Kerze eine Menschengestalt.

Obgleich der Peko und die Pekofeste den betr. russischen Gebräuchen ähnlich sind, ist es nicht ausgeschlossen, dass sich hier Züge aus der Vikerzeit finden. Seinen Ursprung hat der Pekokultus aber sicherlich in der Weltanschauung der Heidenzeit, in den Fruchtbarkeitsgeistern. Für letzteres spricht ganz offensichtlich der Fruchtbarkeitskultus bei den Pekofesten.